

Kyiv, 2008. 95 с. URL : http://Interact_tehn_theor_met.pdf [in Ukrainian].

6. Interaktyvni tekhnolohiyi v pislyadyplomnomu navchanni [Interactive technologies in postgraduate education]: dovidnyk. / M. I. Skrypnyk; NAPN Ukrayiny, DVNZ «Un-t menedzh. osvity». Kyiv, 2013. 202 s. URL : <https://www.google.com/url> [in Ukrainian].

7. Kozyr, M. V. (2015) IKT-pedahohika – skladova suchasnoho osvith'oho protsesu [ICT pedagogy is a component of the modern educational process] Pedahohichnyy protses : teoriya i praktyka. Vyp. 5–6. S. 73–77. URL : <http://nbuv.gov.ua>. [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ДЕМЕШКО Інна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології

та журналістики Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: методика навчання теоретичних курсів у вищій школі, проблеми викладання української мови в сучасному освітньому просторі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

DEMESHKO Inna Mykolaivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian language of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: teaching methods of theoretical courses in higher education, problems of teaching the Ukrainian language in the modern educational space.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2023 р.

УДК 37(091) (477.42)«19/20»

DOI: 10.36550/2415-7988-2023-1-211-118-124

ДУБІНКА Микола Михайлович –

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7129-3750>
e-mail: mdubinka72@gmail.com

СТАН ЄВРЕЙСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У СТРУКТУРІ ОСВІТИ ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ (СЕРЕДИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті здійснено аналіз стану єврейського шкільництва у структурі освіти Єлисаветградщини. Хронологічні межі дослідження сягають середини XIX – початку XX століття. Автором зацентовано увагу на діяльності початкових шкіл – хедерів і талмуд-торів. Зазначені початкові школи становили важливий елемент традиційної єврейської системи освіти та релігійності, їх діяльність значною мірою пояснює наявність високого рівня грамотності серед єврейської національної меншини.

Обґрунтовано, що завдяки діяльності окреслених навчальних закладів єврейській громаді Єлисаветградщини вдалося не тільки досягти достатнього освітнього рівня, а й зберегти свою етнічну самобутність. Не випадково, на підставі даних першого загального перепису населення у Херсонській губернії в 1897 році, переконливим є факт, що після поляків, євреї посідали в Україні друге місце за кількістю письменних, які становили 41,7% від усього населення.

У змісті статті деталізується, що з середини XIX – до 20-х рр. XX століття спільними зусиллями єврейських громадських діячів, учених-рабинів, згуртованості та благодійницькій діяльності єврейського народу на Єлисаветградщині утворилася й розвивалася широка мережа початкових навчальних закладів – хедерів, талмуд-тор та інших (єшибот, суботніх шкіл і бет-мідрашів (молитовних шкіл)) приватних і державних навчальних закладів. Завдяки своїй мережі єврейське шкільництво у структурі освіти Єлисаветградщини стрімко розвивалося та поширювалося на території всієї Херсонської губернії.

Попри низький професійний рівень учителів, слабку матеріальну базу навчальних закладів, важкі соціально-економічні та правові умови життя єврейської спільноти, до 20-х рр. XX ст. саме через ці школи пройшли тисячі школярів, які стали рабинами, проповідниками, ученими-рабинами та відомими громадськими діячами. Їх діяльність у подальшому стала значним внеском у справу розвитку єврейської освіти та збереження національної ідентичності.

Перспективою подальшого вивчення проблеми є дослідження стану розвитку середньої та вищої освіти на Єлисаветградщині в ракурсі освіти національних меншин.

Ключові слова: Єлисаветградщина, шкільна мережа, національні меншини, єврейське шкільництво, освітні заклади, хедери, талмуд-тори.

DUBINKA Mykola Mykhaylovych –

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Special Education of Volodymyr Vinnichenko Central Ukrainian State University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7129-3750>
e-mail: mdubinka72@gmail.com

THE STATE OF JEWISH SCHOOLING IN THE STRUCTURE OF EDUCATION OF ELIZABETH HRADSHKY (MID-XIX – EARLY XX CENTURY)

The article analyzes the state of Jewish schooling in the structure of education in Yelisavetgrad region. The chronological limits of the research reach the middle of the XIX – the beginning of the XX century. The author focused attention on the activities of elementary schools – heder and Talmud-Torah. These elementary schools were an important element of the traditional Jewish system of education and religiosity, and their activity largely explains the presence of a high level of literacy among the Jewish national minority.

It is substantiated that thanks to the activities of the outlined educational institutions, the Jewish community of Yelisavetgrad region managed not only to achieve a sufficient educational level, but also to preserve its ethnic identity. It is no coincidence that, based on the data of the first general population census in the Kherson province in 1897, the convincing fact is that after the Poles, Jews took second place in Ukraine in terms of the number of literates, who made up 41.7% of the entire population.

The content of the article details that from the middle of the 19th to the 20s of the 20th century, through the joint efforts of Jewish public figures, rabbinic scholars, the solidarity and charitable activities of the Jewish people in Yelisavetgrad region, a wide network of primary educational institutions was formed and developed – heders, Talmud-Tor and other (yeshibots, Sabbath schools and bet midrashes (prayer schools)) private and state educational institutions. Thanks to its network, Jewish schooling in the structure of Yelisavetgrad region's education rapidly developed and spread throughout the Kherson province.

Despite the low professional level of teachers, the weak material base of educational institutions, the difficult socio-economic and legal conditions of life of the Jewish community, by the 20s of the 20th century. it was through these schools that thousands of schoolchildren passed, who became rabbis, preachers, rabbinical scholars and famous public figures. Their activities subsequently became a significant contribution to the development of Jewish education and the preservation of national identity.

The prospect of further study of the problem is the study of the state of development of secondary and higher education in the Yelisavetgrad region from the perspective of the education of national minorities.

Key words: Yelisavetgrad region, school network, National minorities, Jewish schooling, educational institutions, cheders, Talmud Torahs.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В умовах кардинальних змін та подальшої розбудови України як багатонаціональної й полікультурної держави спостерігається тенденція підвищення інтересу суспільства та історико-педагогічної науки до вивчення особливостей становлення та розвитку національної освіти й виховання в різних поліетнічних регіонах України, одним з яких була Херсонська губернія з середини XIX – на початку XX ст.

Останнім часом науковці все більше звертаються до вивчення проблем регіональної освіти й виховання, їх цікавлять історико-педагогічні засади формування національного підґрунтя. Не випадково, у підходах до оцінки розвитку освіти тих часів на теренах Єлисаветградщини, окремим вектором є вивчення стану єврейської освіти, дослідження її змістовно-процесульної сторони, врахування та підтримка етнокультурних, освітніх і виховних традицій. Тому є потреба у ретроспективному аналізі досягнень минулого, збереженні та примноженні напрацювань попередніх поколінь учених та педагогів-практиків, ґрунтовному аналізі чинників розвитку тогочасної освітньої галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерелознавчою базою нашого дослідження є праці вчених О. Акімкіна, Н. Калініченко, О. Лютої, О. Олізько, О. Притюпи, Л. Рябовол, І. Чернишенко, О. Філоненко та ін., які вивчали питання розвитку освіти на Єлисаветградщині.

Цінним у контексті окресленої наукової проблеми є роботи М. Авдієнко, О. Бистрицької, Є. Васютинської, О. Войналович, А. Глинського,

М. Марчук, А. Мелешенко, І. Міронової, Л. Моїсеєнко, І. Монолатій, Л. Орловського, М. Панчук, С. Очеретко, Н. Рудницької, Б. Чирко, О. Ядловської, зміст яких розкриває питання становлення та розвитку освіти національних меншин, організацію освітнього процесу в початкових, середніх та вищих закладах освіти різних регіонів України. Однак окреслення питання щодо характеристики діяльності єврейських освітніх закладів на Єлисаветградщині з середини XIX – на початку XX століття, розкриття їх нормативно-правового, навчально-методичного та кадрового забезпечення не набуло достатнього висвітлення у наукових дослідженнях.

Тому **метою статті** є аналіз стану єврейського шкільництва у структурі освіти Єлисаветградщини з середини XIX – на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою наукових пошуків щодо реалізації окресленої цільової спрямованості цієї статті є окреслення ряду визначальних чинників. Так, упродовж 60-х рр. XIX ст. – до 20-х рр. XX ст. єврейське населення, що мешкало на території Херсонської губернії, боролось за збереження свого традиційного способу життя, за право мати власну автономію серед корінного українського народу, за розбудову національної освіти, культури, віри, чинило спротив антисемітській політиці самодержавної влади. Не випадково, саме іудаїзм, традиційна освіта і виховання вберегли єврейську громаду від суцільної русифікації та асиміляції, забезпечили автономію її духовно-культурного життя. Єврейські родини будь-що прагнули дати дітям належну освіту,

вбачаючи в ній чи не єдино можливий засіб забезпечення їх гідного матеріального становища в майбутньому. Це, насамперед, пояснюється не лише традиційним хистом до наук, але й прагненням вирватися з тісного надто обмеженого світу, загнаного в «смугу осілости» [7, с. 160]. Щодо останньої, то вона була введена царським урядом ще в 1796 р з метою запобігання розселення євреїв у культурно-релігійних центрах православ'я. Здійснення такої політики обумовило певну специфіку їх розміщення в тодішній імперії. Євреям дозволялося селитися лише в 13 губерніях західної її частини. Проживали вони найчастіше в невеликих містечках. Проте, в деяких великих містах півдня України – Одесі, Херсоні, Мелітополі, Єлисаветграді євреї склали значну частину населення [6, с. 40].

Вартий на увагу й такий факт, що в середині XIX ст. в імперії головні засади освіти євреїв регулювалися положенням від 13 листопада 1844 р. «Про єврейські приватні навчальні заклади та домашніх вчителів». Згідно з положенням «Про заснування особливих училищ для освіти єврейського юнацтва» створювалися окремі училища: **хедери і талмуд-тори**. Поступово єврейські приватні навчальні заклади мали бути замінені на **державні навчальні заклади трьох ступенів – училищами 1-го і 2-го розрядів і рабинськими училищами**. Для контролю освітнього процесу були створені губернські та повітові єврейські училищні комісії. Вони склалися з державних чиновників і представників єврейства, здійснювали нагляд за хедерами та меламедами. А згідно із законом «Про правила для навчання дітей євреїв...» від 4 травня 1859 р. євреям надавалося право навчати своїх дітей закону віри, за їх власним бажанням, в училищах або у приватних учителів, за тим домашнє навчання залишити на колишній підставі [7, с. 162].

Надалі деталізуємо діяльність шкільної мережі освітніх закладів, де навчалися діти євреїв, в окреслений період. Загалом термін «**шкільна мережа**» у довідникових джерелах означає розподіл шкіл різних типів на певній території (міста, району, області, республіки). Ця мережа є змінною, вона постійно уточнюється й раціоналізується відповідно до суспільних умов.

Так, починаючи з 50–60-х рр. XIX століття єврейське шкільництво стало стрімко розвиватися й поширюватися на всій території Херсонської губернії. На початку XX століття воно вже займало значне місце у структурі освіти Єлисаветградщини, охоплюючи мережу конфесійних початкових шкіл (**хедери, талмуд-тори, бет-мідраші, ешиботи, суботні школи**) та світських навчально-виховних закладів як національних (державні єврейські початкові училища за Положенням 1873 року та єврейські приватні училища за Положенням 1844 року), так і державних (однокласних і двокласних

сільських та двокласних міських училищ) за Положеннями 1869, 1874 рр. та інструкцією 1875 р. Ми здійснимо акцент на найбільш типових освітніх закладах, у яких навчалися діти єврейської національної меншини – це **хедери й талмуд-тори**.

Дослідниця О. Філоненко зазначає, що станом на 1835 рік у Херсонській губернії, а саме у Єлисаветграді проживало 3.414 євреїв, це становило 28,1 % від усього населення; 1851 року – 4.699 чоловік (34,9 %); 1858 року – 5.802 чоловік; 1861 року – 8.073 чоловік [9, с. 376]. Варто підкреслити: зростання кількості євреїв можна пояснити тим, що юдейська релігія освячувала багатодітні родини і тому, вони менше потерпали від голоду, воєн, епідемій. Також у родинях євреїв була менша дитяча смертність завдяки самодопомозі єврейських громад і професійних лікарів. Важливим у відкритті сукупності освітніх установ є також факт, що для єврея велике значення мали патріархальні традиції, оскільки саме в сім'ї спільними зусиллями батьків і дітей плекались основи юдаїзму. Однією з таких найдавніших єврейських традицій було навчання хлопчиків іврити та Біблії. Тому кожна родина вважала обов'язком дати своїм синам хоча б початкову освіту рідною мовою. При цьому не можемо не вказати, що в єврейському середовищі освіта для дівчат мала значно менше значення, хоча це не завадило функціонуванню єврейських жіночих шкіл.

Отже, арифметична прогресія у збільшенні чисельності єврейського населення та вказані чинники сприяли підвищенню ролі цієї національної меншини у житті Єлисаветградщини та слугували тому, що з середини XIX століття в краї почала складатися ціла система релігійних, громадських, державних і приватних єврейських освітніх закладів. До релігійних належали: **хедери, суботні школи, бетмідраші, ешиботи**, а також громадські освітні заклади – **талмуд-тори**. Чільне місце в цій системі посідали державні та приватні єврейські училища.

Наголосимо, що продуктивному формуванню цієї мережі єврейського шкільництва сприяло «Положення про євреїв» (1835), що було своєрідним правовим підґрунтям становлення та розвитку закладів освіти. Це «Положення», наприклад, дозволяло євреям навчатися в усіх державних і приватних освітніх закладах тогочасної імперії, що, в свою чергу, стимулювало формування відкритої мережі освітніх установ, до якої входили не лише суто єврейські, але й інші заклади, засновані для забезпечення освітніх потреб громадян імперії, зокрема і єврейської національності.

Як результат, у центральному регіоні України (в Єлисаветграді) у 1850-х – 1870-х роках формується розгалужена система освітніх закладів для національних меншин регіону, які за

своїм статусом були приватними, що давало змогу їх керівникам впроваджувати свої власні методики і розробки у навчально-виховний процес [9, с. 377]. Отже, починаючи з середини XIX століття на Єлисаветградщині було утворено цілу систему освітніх закладів, у яких могли навчатися євреї. Функціонування цієї системи шкільництва зумовило досить високий рівень грамотності євреїв центрального регіону.

Одним із основних типів навчальних закладів в освіті єврейської молоді на Єлисаветградщині називають **хедери** чи **хадаріми**, що почали діяти з середини XIX століття. Цікавим є факт, що термін «хедер» з'явився ще в XIII столітті в Німеччині й мав кілька значень. Зокрема, так називали місце, де єврейська дитина набувала основ релігійних знань, або кімната в синагозі чи приватному будинку.

Хедери вперше були засновані в 63 році до н.е. з ініціативи рабина ієгошуа Бен Гамла, коли було прийнято рішення про обов'язкову присутність меламедів у кожному місті й навчання дітей із шести-семирічного віку. Відтак, хедер – єврейська початкова школа, мета навчання в якій полягала у вивченні заповідей Тори – нормативної частини юдаїзму, що регламентувала релігійне, сімейне та громадське життя євреїв, Талмуду й рабіністичної літератури, а також ознайомлення з обрядами, особливостями побуту, формування єврейського світогляду. Основне завдання хедерів – навчати дітей єврейської мови, молитов, релігійних законів, виховували їх за національними звичаями та традиціями [3; 7, с. 158].

Хедери здебільшого розташовувалися в будинках меламедів, де вони мешкали разом зі своїми сім'ями і вели домашнє господарство. Тому дітям доводилось навчатись у тісних, задушливих приміщеннях. Заняття з дітьми в хедерах проводили меламенти (вчителі) або книжники, які здебільшого не мали спеціальної підготовки, інколи, навіть, були малоосвіченими. Часто меламенами ставали збіднілі купці, візники, ремісники, служителі синагоги, солдати у відставці, тобто особи, не обтяжені педагогічним досвідом. Народна мудрість говорила про них: «Стати меламеном і померти ніколи не пізно». Однак, починаючи з другої половини XIX ст. на їх зміну, як стверджує у своєму дослідженні І. Монолатій, почали приходити вчителі, які мали ґрунтовну фахову підготовку [5].

Щодо особливостей навчання, то діти різного віку і рівня підготовки не ділилися на класи. Сам процес здобуття знань був обов'язковим для всіх хлопчиків віком від 6 до 13 років [2, с. 119]. Хедери поділялися на два розряди: в першому вивчали початкову грамоту, в другому – Талмуд і Біблію. У закладі діти вивчали єврейський Закон віри, давньоєврейську мову, переклад Біблії і Святого Писання, історію

Біблійну і після Біблійну, Піркейт-Авот (пояснення найважливіших молитов) [2, с. 119]. Ці школи були платними, адже функціонували винятково на кошти батьків, що складало від 10 до 60 руб. за навчання на рік [7, с. 160].

Також хедери поділялися на домашні платні та громадські безкоштовні. Багаті євреї здебільшого запрошували меламедів навчати своїх дітей додому, а громадські – влаштовувалися для найбільш бідних дітей і сиріт та утримувалися коштом єврейських громад. У громадських хедерах досить великих коштів потребували утримання приміщень, опалення й освітлення. Громади не завжди мали змогу оплатити всі необхідні для якісної роботи послуги, і тому навчання здебільшого відбувалося в малоприспособлених для шкільних потреб будинках [3, с. 76–77].

Меламенти в хедерах першого розряду часто навчали три- і чотирирічних хлопчиків. У них були помічники (бегельфери), які супроводжували дітей до школи, а після занять – додому. Кількість учнів коливалася від 10 до 30 осіб [7, с. 164]. Згідно із законом від 1 березня 1893 р. викладання загальних предметів у хедері було заборонено, і вони залишалися лише місцем для вивчення закону віри, читання та письма єврейською мовою [4, с. 153]. Євреї намагались віддавати своїх дітей на навчання саме в традиційні єврейські навчальні заклади, про що свідчить процес зростання кількості хедерів як носіїв традиційної релігії та збереження рідної мови [7, с. 160]. У Єлисаветграді на той час діяли 20 нижчих хедерів, у яких основна увага приділялася буквальному вивченню талмуда [9, с. 378].

Яскраво описав у спогадах навчання в хедері відомий єврейський педагог і літератор А. Паперна. «Сам вигляд класної кімнати, – писав він, – міг викликати смуток у найбільш невибагливого щодо етики й комфорту учня. Досить велика кімната з відсирілими й почорнілими стінами, прогнилою підлогою та стелею, освітлена одним вікном, скло якого склеїли з уламків, була житлом меламена. У ній були велика піч, полиця з кухонним начинням, ліжка, колиска для немовляти та інші господарські речі. У кімнаті юрмилися діти меламена, походжали представники тваринного царства в особі годувальниць-кози, курей і півня. Власне хедер складався з «червоного» кутка, де на високому м'якому стільці сидів «ребє»..., по боках від нього стояли дві довгі лавки для учнів...» [11, с. 66].

Умови навчання єврейських дітей у хедерах, їх вплив на стан здоров'я школярів викликали занепокоєння в багатьох освітянських діячів. Зокрема, Л. Біншток писав: «Хедери є плодоносним джерелом інфекційних хвороб для дітей, тому коли яке-небудь дитя має кір, краснуху, коклюш та інші захворювання, то зараза буває такою сильною, що за короткий час

весь хедер спустошується, тому що ніде не буває такої брудноти й такої тісноти, як у дардекехедерах (хедери для абетки)» [1, с. 29].

Варто зазначити, що законом від 1 березня 1893 року були встановлені вимоги до санітарно-гігієнічних умов діяльності хедерів. Зокрема, у їх приміщенні вже не повинно було бути жодних зайвих предметів, окрім класних меблів та учнівських речей. Там не могли проживати ні меламенти, ні члени їхніх сімей, не дозволено також існування в одній квартирі двох хедерів. У класній кімнаті допускалося зберігання лише навчальних книжкових зібрань. У кожному хедері на стіні класної кімнати мало висіти свідоцтво на звання меламент та список учнів, які там навчалися. Утримувачам хедерів і меламендам було наказано систематично звітуватися про місцезнаходження хедер, його розряд (перший чи другий), перехід дитини з нижчого розряду у вищий, тобто на Талмуд, подавати списки учнів, свідчення батьків дітей про рівень задоволення навчанням, довідку місцевої влади про хорошу поведінку меламент тощо [3, с. 76]. Не випадково, досить тісні приміщення хедер, в яких лише кілька десятків учнів вивчали єврейську релігійну літературу, були замінені на одно-, дво- і чотирикласні навчальні заклади [5].

Попри всі недоліки хедерної освіти, саме завдяки цим закладам євреї переважної більшості були грамотними, передавали з покоління в покоління відданість релігії й заповіді своїх предків, і через навчання в них пройшла значна частина діячів єврейської громади Херсонської губернії. А як традиційна єврейська школа, хедер залишався основним навчальним закладом аж до 20-х рр. XX ст.

Наприкінці XIX – на початку XX століття серед учителів, прогресивних єврейських діячів та окремих посадових осіб стали розгортатися дискусії щодо проблем і перспектив розвитку хедерної освіти, результатом яких стали впровадження в навчально-виховний процес значної кількості експериментальних програм і розробка нових проєктів реформування початкових шкіл. Нові хедери з більш кваліфікованими вчителями й вищим рівнем навчання поступово перемагали у великому протистоянні зі старими початковими єврейськими школами.

Варто зазначити, що, окрім хедерів, на Єлисаветградщині в XIX – на початку XX століття функціонувала мережа початкових шкіл, які називалися **талмуд-торами**. Талмуд-тора – навчально-благодійне громадське єврейське початкове училище для хлопчиків (сироти та діти з бідних сімей), навчання в якому мало вузько релігійне спрямування [3, с. 78].

Так, у вересні 1858 р. було засновано Талмуд-тору першого ступеня. У цілому, талмуд-тори – це поєднання благодійного закладу з дитячим садком і початковою школою. Сюди

приймали, як було зазначено вище, дітей-сиріт і найбільш бідних дітей, яких тут годували, а іноді й одягали. На їх утримання духовні рабини збирали пожертвування з громади. У перші групи приймали дітей 5-6 років, для яких курс навчання закінчувався у 12-13 років. Учні старших груп навчалися за програмою початкових училищ читанню, письму і рахунку. Талмуд-тори утримувались на кошти єврейських громад і були безкоштовні. Вони відрізнялись від хедерів як відсутністю плати за навчання, так і більшою кількістю учнів і вчителів [2, с. 120]. Талмуд-тори розміщувались, як правило, в халупах, кладовищенських будиночках, молитовнях [10, с. 133]. Навчальний план тамуд-тори був простішим, ніж у звичайних казенних єврейських училищах. Він складався з таких предметів: 1) головні початки єврейської релігії; 2) «П'ятикнижжя Мойсея» з коментарями, псалтир, притчі Соломона; 3) Мішна і Гемара та зведення єврейських узаконень у широкому плані для дітей, більш здатних до вступу в рабинські училища; 4) російське читання і письмо під диктування та російська граматика (обов'язкові для всіх учнів); 5) перша частина арифметики; 6) російська і єврейська каліграфія. Для викладання в закладі допускались меламенти (вчителі) як з християн, так і з євреїв тому, що єврейські діти не володіли навіть розмовною російською мовою. Прийом нових учнів до талмуд-тори відбувався один раз на рік, іспити відбувалися наприкінці серпня. Після закінчення закладу вихованці отримували традиційну початкову освіту, а якщо учень не виявляв відповідних здібностей у навчанні до 14-річного віку, його направляли навчатися ремеслу або відпускали на приватну службу [7, с. 161–162].

Зазначимо, що матеріальний стан талмуд-тор був дуже бідним. Приміщення шкіл часто не опалювали, і тому дітей відпускали додому раніше, ніж передбачено навчальним планом. Із сумом у душі описував у журналі «Єврейська школа» учнів талмуд-тори Т. Ротенберг: «Наближаючись до талмуд-тори, я зустрів групу обідраних, босих, брудних хлопчиків... Це були талмуд-торники. Вигляд цих нещасних вихованців страшний: майже всі учні талмуд-тори мають запалення повік, деякі – трахому, що видно із записів лікаря-попечителя... Зарослі, неохайні, обідрані, босі, з хворобливим обличчям, вони справляли враження дикунів» [8, с. 51]. Проте, попри всі недоліки талмуд-тор, для малозабезпеченої частини єврейства це був чи не єдиний спосіб дати дітям основи знань, не відриваючи їх від релігії, культури й традицій єврейської родини.

Отже, не зважаючи на тяжке соціально-економічне становище, у єврейських сім'ях свято оберігали свої традиції, релігію, мову, систему початкової освіти, самобутній спосіб життя. Суботні та святкові дні, вільні від важкої праці й турбот, євреї присвячували релігійним заняттям

із Талмуду та його коментарям. Для більшості єврейських родин одним з основних завдань виховання дітей було створення умов для отримання початкової освіти. Єврейська громада також усіяло підтримувала прагнення дітей до здобуття освіти. Відомо, наприклад, що заможні батьки, які мали власну справу, своїм коштом могли утримувати талмуд-тори. Для навчання сиріт і дітей із бідних єврейських сімей функціонували також талмуд-тори, які утримувалися коштом єврейських громад, пожертвувань заможних євреїв і коштів, які надходили від коробкового збору. Єврейські громади на благодійні кошти закупували книги, паливо, свічки. Однак відкриття таких шкіл було пов'язане з подоланням багатьох організаційних перешкод зі сторони царського уряду, і тому ці заклади часто діяли таємно.

Варто зазначити, що методи та зміст навчання в талмуд-торах були примітивними, схожими з тими, що панували в хедерах. Відрізнялися вони лише більшою кількістю учнів і вчителів. Із метою підвищення рівня та збагачення змісту викладання в талмуд-торах фахівцями Міністерства народної освіти в 1852 році була розроблена й видана програма викладання єврейських предметів і перелік релігійних статей, які повинні були вивчати [8, с. 39].

Здійснюючи аналіз історико-педагогічних та архівних матеріалів, слушним є висновок про негативне ставлення царизму до єврейських навчальних закладів (хедерів і талмуд-тор), що характеризувалися з його позицій як «замкнуті», що «майже не мають освітнього значення», «більш шкідливих ніж корисних», а їх заміна на інші загальноосвітні, є «справою вкрай необхідною». Однак, завдяки діяльності окреслених навчальних закладів єврейській громаді Єлисаветградщини вдалося не тільки досягти достатнього освітнього рівня, а й зберегти свою етнічну ідентичність. Зазначені початкові школи становили важливий елемент традиційної єврейської системи освіти та релігійності, їх діяльність значною мірою пояснює наявність високого рівня грамотності серед єврейської національної меншини. Не випадково, на підставі даних першого загального перепису населення у Херсонській губернії в 1897 році, переконливим є факт, що після поляків, євреї посідали в Україні друге місце за кількістю письменних, які становили 41,7% від усього населення [6, с. 31].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, з середини XIX й до 20-х рр. XX століття спільними зусиллями єврейських громадських діячів, учених-рабинів, згуртованості та благодійницької діяльності єврейського народу на Єлисаветградщині утворилася й розвивалася широка мережа початкових навчальних закладів – хедерів, талмуд-торів та інших (ешибот,

суботніх шкіл і бет-мідрашів (молитовних шкіл)) приватних і державних навчальних закладів. Завдяки своїй мережі єврейське шкільництво у структурі освіти стрімко розвивалося та поширювалося на території Херсонської губернії.

Попри низький професійний рівень учителів, слабку матеріальну базу навчальних закладів, важкі соціально-економічні та правові умови життя єврейської спільноти в окреслений період, однак завдяки дієвості системи єврейського шкільництва, тисячі школярів, закінчивши співвідносний заклад, стали рабинами, проповідниками, ученими-рабиністами та відомими громадськими діячами. Випускники й випускниці окреслених навчальних установ зробили значний внесок у справу подальшого розвитку єврейської освіти, а початкові заклади отримали спеціалістів, які мали підготовку, необхідну для здійснення культурно-освітньої діяльності.

Перспективою подальшого вивчення проблеми є дослідження стану розвитку середньої та вищої освіти на Єлисаветградщині в ракурсі освіти національних меншин.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Биншток Л. Вопрос о еврейских училищах. *Еврейский вопрос*. 1866. № 1. С. 4–54.
2. История евреев на Украине и в Белоруссии: экспедиции, памятники, находки: *сборник научных трудов*. Санкт-Петербург, 1994. 280 с. URL: <https://www.worldcat.org/title/istoriia-evreev-na-ukraine-i-v-belorussii-ekspeditsii-pamiatniki-nakhodki-sbornik-nauchnykh-trudov/oclc/32702618>
3. Мелешенко А. А. Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII – початок XX століття). Дис. ... к.п.н.: 13.00.01. Житомир, 2015. 219 с.
4. Моїсеєнко Л. М. Правове становище єврейського населення в Російській імперії в кін. XIX – на поч. XX ст. *Література та культура Полісся: зб. наук. праць* / [відп. ред. Г. В. Самойленко]. Ніжин, 2011. Вип. 66. С. 152–162.
5. Монолатій І. Галицькі євреї в австрійський період (1772–1918 рр.). 2008. Ч. 51. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/monolatij1.htm>
6. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук та ін. К., 2000. 357 с.
7. Орловський Л. О. Єврейське населення в соціально-економічному, суспільно-політичному, освітньо-культурному і духовному житті Поділля (1861–1914 рр.). Дис. ... к. істор. н.: 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2019. 313 с.
8. Рудницька Н. В. Освіта євреїв Волинської губернії у XIX – на початку XX століття: [монографія]. Житомир: «Хесед Шломо», 2007. 216 с.
9. Філоненко О. В. Організація освіти національних меншин у центральному регіоні України в кінці XIX – початку XX ст. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 122. С. 374–382.
10. Хонигсман Я. С., Найман А. Я. Евреи Украины. Краткий очерк истории. Киев, 1992. 156 с.

11. Шнайдер И. Воспоминания о хедере. *Еврейская школа*, 1993. № 1. С. 65–73.

REFERENCES

1. Binshtok, L. (1866). Vopros o yevreyskikh uchilishchakh [Question about Jewish schools]. *Yevreyskiy vopros*. № 1. S. 4–54. [in Ukrainian]

2. Istoriya yevreyev na Ukraine i v Belorussii: ekspeditsii, pamyatniki, nakhodki. (1994). [History of Jews in Ukraine and Belarus: expeditions, monuments, finds]: *sbornik nauchnykh trudov*. Sankt-Peterburg. 280 s. [in Russian]

3. Meleshchenko, A. A. (2015). Yevreys'ke shkil'nystvo u strukturi osvity Volyni (kinets' XVIII – pochatok XX stolittya). [Jewish schooling in the structure of education in Volyn (end of the 18th – beginning of the 20th century)]. *Dys. ... k.p.n. : 13.00.01*. Zhytomyr. 219 s. [in Ukrainian]

4. Moisyeyenko, L. M. (2011). Pravove stanovyshe yevreys'koho naselennya v Rosiys'kiy imperiyi v kin. XIX – na poch. XX st. [The legal position of the Jewish population in the Russian Empire in the 19th century. XIX – at the beginning 20th century]. *Literatura ta kul'tura Polissya : zb. nauk. prats' / [vidp. red. H. V. Samoylenko]*. Nizhyn. Vyp. 66. S. 152–162. [in Ukrainian]

5. Monolatiy, I. (2008). Halys'ki yevreyi v avstriys'kyu period (1772–1918 rr.) [Galician Jews in the Austrian period (1772–1918)]. *CH*. 51. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/monolatiy1.htm>. [in Ukrainian]

6. Natsional'ni menshyny Ukrainy u XX stolitti: polityko-pravovyy aspekt (2000). [National minorities of Ukraine in the 20th century: political and legal aspect]. / M. Panchuk ta in. K., 357 s. [in Ukrainian]

7. Orlovs'kyu, L. O. (2019). Yevreys'ke naselennya v sotsial'no-ekonomichnomu, suspil'no-politychnomu, osvitho-kul'turnomu i dukhovnomu zhytti Podillya (1861–1914 rr.). [The Jewish population in the socio-economic, socio-political, educational, cultural and spiritual life of Podillia (1861–1914)]. *Dys. ... k. istor. n. : 07.00.01*. Kam"yanets'-Podil's'kyu. 313 s. [in Ukrainian]

8. Rudnyts'ka, N. V. (2007). Osvita yevreyiv Volyns'koyi huberniyi u XIX – na pochatku XX stolittya. [Education of the Jews of the Volyn province in the 19th and

early 20th centuries]: [monohrafiya]. Zhytomyr: «Khesed Shlomo». 216 s. [in Ukrainian]

9. Filonenko, O. V. (2013). Orhanizatsiya osvity natsional'nykh menshyn u tsentral'nomu rehioni Ukrainy v kintsі XIX – pochatku XX st. [Organization of education of national minorities in the central region of Ukraine at the end of the 19th – beginning of the 20th century]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 122. S. 374–382. [in Ukrainian]

10. Khonigsman, YA. S., Nayman, A. YA. (1992). Yevrei Ukrainy. Kratkiy ocherk istorii. [Jews of Ukraine. Brief history]. Kiyev. 156 s. [in Ukrainian]

11. Shnayder, I. (1993). Vospominaniya o khedere. [Memories of the heder]. *Yevreyskaya shkola*. № 1. S. 65–73. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дубінка Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблема професійного самовизначення особистості в історичному вимірі; педагогіка вищої школи; вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, теорія і практика позашкільної освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Dubinka Mykola Mykhaylovych – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Special Education of Volodymyr Vinnichenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: the problem of professional self-determination of personality in the historical dimension; pedagogy of high school; study of the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi, theory and practice of extracurricular education.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2023 р.

УДК 378.046

DOI: 10.36550/2415-7988-2023-1-211-124-130

ЗАБІЯКА Ірина Миколаївна –

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри іноземної та української філології,
Луцький національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9535-5490>
e-mail: irina.zabiaka@ukr.net

**СИСТЕМА ОЦІНКИ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ**

У контексті важливості та значущості гарантії якості вищої освіти, у статті розкрито особливості оцінки якості вищої професійної освіти у європейських країнах та США, з метою імплементації зарубіжного досвіду у вітчизняну освітню практику.

У статті описано варіанти рішення актуальної проблеми оцінки якості вищої освіти на Європейському континенті та у США. Охарактеризовано основні мережі національних агенцій, що спеціалізуються на оцінці якості вищої професійної освіти у різних країнах. Здійснено аналіз наукового тлумачення поняття «якість освіти» вітчизняних та зарубіжних науковців.

У статті зроблено спробу систематизувати існуючі підходи до оцінки якості вищої професійної освіти у різних зарубіжних країнах; виділено загальні риси оцінки якості вищої освіти, властиві всій системі вищої освіти Європи та